

Osmanlıdan Cumhuriyete Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış

M. Çağlar Kurtdaş

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Doktora Öğr.
caglarkurtdas@hotmail.com

Özet

Modernleşme, Batı Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeleri anlatan bir kavramdır. Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olan modernleşme kısa sürede tüm dünya için kaçınılmaz olarak ulaşılmaması gereken bir hedef haline gelmiştir. Uzun bir dönem Avrupa karşısında üstünlüğünü koruyan Osmanlı için de kaybedilen savaşlar ve üstünlüğün Avrupa'ya geçmesi sonucunda modernleşme ve Avrupalı gibi olma esas sorun haline gelmiştir. Bu amaçla 18. yy'dan itibaren Osmanlı yüzünü Avrupa'ya dönerek modernleşmeye daha doğrusu Avrupa'nın elde ettiği başarılarla ulaşmak için Avrupa'nın takip ettiği yolu izlemeye başlamıştır. Bu sürecin son noktası ise Cumhuriyetin kuruluşudur. Bu makalenin amacı Osmanlıdan Cumhuriyete uzanan modernleşme sürecini temel noktaları ele alınarak irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Batılılaşma, Ordu, Eğitim, Ulus Devlet.

Abstract

A Glimpse of the Process of Modernization from Ottoman Empire to the Republic of Turkey

Modernism emerged in Western Europe and the economic, social and political developments in the means. Modernization is a product of the philosophy of Enlightenment and modernization has been a target for the whole world. When the Europe gained the upper hand in the face of Ottoman Empire, Ottoman Empire has started modernization from 18 century. The last point of this process is the establishment of the Turkish Republic. The purpose of this article is to examine on the taking the basic points dating from Ottoman to Turkish Republic modernization processes.

Key Words: Modernization, Westernization, Army, Education, Nation State

1- Modernleşme

Avrupalılaşmak, Batılılaşmak, Modernleşmek; genel bir bakış açısından aynı durumu anlatan kavramlardır ve temel bağlamda anlatılmak istedikleri şey ise; ekonomik, bilimsel, teknolojik, siyasal ve sosyal anlamda gelişmiş olan ülkelerin ortak özellikleri ve bu özelliklere ulaşma çabasıdır. Modernleşme, Batı Avrupa'da Sanayi İnkılabı ile birlikte ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasal değişimleri ifade eder. Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olan modernizm eskiden bir kopuşu ve yeniliği anlatmaktadır. Bireyin ve bireysel aklın ön planda olduğu, eski kurum ve düşünce yapılarının yıkılıp yerine aklın egemen olduğu yeni ve çağcıl yapılanmaların ikame edildiği

modernizm, elde ettiği başarı ve ilerleme ile birlikte tüm dünya için ulaşılması gereken bir hedef, bir proje olarak etkinliğini günümüze kadar devam ettirmiştir.

“Modern”nin kelime anlamı; çağcıl, çağdaş, yeni olup “modernizm” de çağcılık, yenilikçilik demektir.(Kale, 2002. 29). Giddens’a göre modernlik, “17. yy’da Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün Dünya’yı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimine işaret eder. Bu yaklaşım, modernliği belli bir zaman süreci ve coğrafi çıkış noktasıyla ilişkilendirir...” (Giddens, 1998;11). G.E Black’e göre ise çağdaşlaşma son yüzyıllardaki bilgi patlaması sonucu meydana gelen dinamik bir biçim olarak algılanmaktadır. Onun özel anlamı hem devingen niteliğinden, hem de insan sorunları üzerindeki etkisinin evrenselliğinden kaynaklanmaktadır. Black’a göre çağdaşlaşmak, tarih boyunca gelişmiş kurumların insan bilgisindeki görülmemiş artışını yansıtan ve hızla değişen işlevlere uyarlanması süreci olarak tanımlanabilir. Bilimsel devrime eşlik eden bu süreç insanın çevresini denetlemesine olanak sağlamıştır. Bu sürecin kökenleri ve etkileri ilk defa Batı Avrupa’da görülmüş ancak 19. ve 20. yy’da bu değişiklik diğer toplumlara dek uzanmış ve bütün insan ilişkilerini etkileyerek dünyasal bir dönüşüme yol açmıştır. (Black, 1989;18).

Modernlik projesi Avrupa’nın Kuzey Atlantik kıyılarında ortaya çıkmıştır. Önemli olan ise onun yeri değil niteliğidir. Bu projenin içeriği onu, kaçınılmaz olarak dünyayı değiştirmeye yöneltmektedir. Modernite projesinin dört temel boyut üzerinde geliştiğini söyleyebiliriz. Birincisi ekonomik boyuttur ve sanayileşmiş bir toplumdan bahsedilir. İkincisi, bilgiye, ahlaka, sanata yaklaşımdır. Üçüncüsü, geleneksel toplum bağlarından kurtulmuş, kendi aklıyla kendini yöneten bireyin doğmasıdır. Dördüncüsü ise, ulus-devlet olma ve demokratik süreçlere dayanma özelliğidir.(Tekeli, 2004, 19–20). Sanayi İnkılâbı ile başlayan büyük değişimleri ifade eden modernleşmeyi Peter Berger ise dört olguyla karakterize eder. Cemaatsel yapıların azalması, bireyselleşmenin keşfi, geleneğin/ kutsallığın kaybolan gücü, zaman bilincinin yükselişi. (Yıldırım, 2005, 19). Aydınlanma düşüncesine bağlı olarak ortaya çıkan bu değişim ve dönüşümlerle birlikte modernizm ilerleme fikrine kucak açarken her şeyde akli egemen kılarak insanları kaderci yaklaşımdan kurtarmak istemiş ve bilimsel, kültürel, teknik ve endüstriyel devrimlere öncülük etmiştir. Modernizmin amacı insanları içinde buldukları geri kalmışlığından kurtarmaktır. Bunun yolu ise sanayileşme ve laikleşme aracılığıyla ekonomik, siyasal ve toplumsal bir dönüşümdür. Modernizmde ilerleme olgusu temel alınarak insanlığın gittikçe daha iyi ve üstün amaca doğru hareket ettiği kabul edilir.(Kale, 2002: 30).

Sonuçta, Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olan modernizm Batı Avrupa'nın ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapısını değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Hem bireysel alanda zihinlerde hem de toplumsal yapıda ortaya çıkan bu değişim ve dönüşüm ortaya ulaşılması gereken bir hedef olarak yeni bir toplum tipi sunmuştur. Batı Avrupa da meydana gelen Rönesans, Reform ve Sanayi İnkılâbı, Avrupa'nın sosyal yapısını tamamen değiştirmiş ve Batı Avrupa'yı dünyanın geri kalanı için ulaşılması gereken bir hedef haline getirmiştir. Çünkü ulaşılmak istenen Batı, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan insan toplumunun ulaşabileceği en son nokta olarak düşünülmektedir. Birçok düşünür bunu "Tarihin Sonu" teziyle açıklar. Sanayi İnkılâbı sonrası oluşan modern toplum, toplumların ulaşabileceği son aşamadır ve Dünya'nın geri kalan toplumlarının hem ulaşabilecekleri noktayı gösterir hem de onlara bu noktaya ulaşmada kılavuzluk eder. Ancak bu tek yönlü modernlik anlayışı özellikle modernleşmeye çalışan ülkelerde bazı eleştirilere uğramış ve alternatif çoğulcu modernlik kuramları, modern toplum olabilmek için izlenmesi gereken tek yolun Batı'nın geçtiği aşamalar olmayacağını, "Batı Dışı Modernlik" kavramıyla izaha çalışmışlardır. Ancak şu bir gerçektir ki; modernizmin temel belirleyicilerinin kaynağı Batı Avrupa'dır. Burada ki esas sorun ise, bu kaynağa ulaşmaktaki izlenecek yoldur. Batı dışındaki toplumların modernleşme sürecindeki esas problemi de budur.

2- Türk Modernleşmesi

Ülkemizde yüzyıllardır tartışılan bir kavram olan modernizm, algılamaya bağlı olarak olumlu ve olumsuz anlamlar içeren ve ulaşılması ya da kaçınılması gerek bir durum olarak düşünsel alanda zihinleri meşgul etmeye devam etmektedir. Türkiye'deki modernleşme süreci sancılı bir süreçtir. Çünkü, Türkiye'de modernleşme süreci bir ihtiyaç ve zorunluluk düşüncesiyle halktan kopuk, yukarıdan aşağıya doğru ve Batı'nın kurumlarının taklidi şeklinde ortaya çıkmış ve bu özelliğini devam ettirmiştir. Bu bağlamda, her zaman ulaşılması gereken bir hedef olarak ortaya konulan modernleşme, sancılı bir süreç olarak gündemdeki yerini kaybetmemiştir.

Türkiye'de modernleşme süreci Osmanlı ile başlamıştır. Şerif Mardin Türk modernleşmesini merkez- çevre ilişkisi etrafında değerlendirmektedir. Mardin'e göre (Mardin, 1997a). Osmanlıda bir merkez-çevre kopukluğu vardı. Merkez, şehirlerde oturan bürokrat ve askerler gibi yerleşik halk iken; çevre ise, göçebelerden oluşuyordu. Merkezle çevrenin ilişkisi kopuktur. Çünkü merkez çevreyi küçümsemektedir. Osmanlı İmparatorluğu genişledikçe merkez ve çevre birbiriyle çok gevşek bağlarla bağlı iki ayrı dünya oluşturmuştu. Merkezin diğer bir özelliği ise çevreden statü bakımından farklı olmasıdır. Merkez Gayri Müslim gruplardan alınarak devşirilmiş bürok-

rat ve askerlerden oluşuyordu ve bunlar Sultan'a tam bağılıydılar. Ayrıca ekonomik açıdan da merkez ve çevre farklı konumlara sahiplerdi, merkez vergi vermiyor ve gelirleri zengin tüccarlardan aşağı değildi. Mardin'e göre; Türkiye'de modernleşme süreci başından beri merkezden çevreye doğrudur ve merkez ile çevrenin çatışmasına dayanmaktadır. Merkez, uzun bir dönem Batı karşısında elde edilen üstünlüğü kaybetmenin ve geriye düşmenin yarattığı olumsuzluğu gidermek amacı ile dikkatini Batı'da ortaya çıkan gelişmelere yönlendirirken aynı zamanda bu gelişmeleri uygulamaya başlamıştır. Çevre ise üstten gelen ve kendisinden kopuk olarak ortaya çıkan gelişmeleri özümseyememiş ve gelişmeler karşısında bazı çatışmaları yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bu çatışmanın kırılma noktası ise, ulus devlete geçişle beraber olmuştur.

Berkes Türkiye'nin modernleşme sürecini "laiklik" "sekülerizm" kavramları etrafında irdelemeye çalışmıştır. Modernleşmenin tam karşılığı Secularizm (Çağdaşlaşma) kavramıdır. Secularizm sözcüğü çağdaşlaşma sözcüğüne hem anlam hem de köken açısından daha yakındır. Çünkü bu kavram "geleneksel, katılmış kurum ve kurallar karşısında zamanın gereklerine uyan kurum ve kurallar geliştirme" (Berkes, 2004;18) durumuna uymaktadır.

Berkes, Türkiye'nin çağdaşlaşma sorununu din ve dünya işlerini ayırma davasını ölçek olarak incelemeye çalışmıştır. Fakat bu bağlamda kullandığı kavram Laiklik değil Secularizm olmuştur. Çünkü Berkes'e göre laiklik bu durumu tam manasıyla açıklayacak bir kavram değildir. Laiklik kavramı Türk-İslam toplumunun yapısına uymaz. Berkes'e göre "Türk modernleşmesi problemi sadece din ve devlet ayrımı davası olmaktan çok geniş bir davadır. Bu yüzden buna en uygun terim olarak "çağdaşlaşma" terimi kullanılmalıdır". Çünkü Berkes'e göre, Türk modernleşmesi dar anlamda din-devlet ayrımı sorunu değil, çok daha geniş anlamda kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma sorunudur (Berkes, 2004;17...23). Bu bağlamda; Berkes modernleşmeyi din ve dinsel hale gelmiş geleneksel kurum ve kurallardan kurtulma sorunu olarak görmüştür.

Bu iki farklı bakış açısı Türkiye'deki modernleşme sürecinin iki farklı yönüne vurgu yapmaktadır. Birincisi, Türkiye'deki modernleşme sürecinin halktan kopuk olması ve değişim sürecinde bazen "halka rağmen" anlayışının egemenliğidir. İkincisi, modernleşmenin dine dayalı gelenekselleşmiş kurum ve anlayışlarda yarattığı bir değişim süreci olmasıdır. Her iki yaklaşımın da ortak noktası, modernleşme sürecinde ortaya çıkan olumsuzluklara vurgu yapmasıdır. Batı'da meydana gelen modernleşme süreci her ne kadar sancılı olsa da kendi iç dinamikleri ile meydana geldiği için bir süre sonra bir normalleşme süreci yaşanmış ve modernleşme süreci özümsemiştir. Türki-

ye'de ise, modernleşmenin kendi iç dinamiklerinden ve toplumsal yapısından farklı, dıştan gelen bir etki olması özümsemesini ve normalleşme sürecini sancılı hale getirmiştir.

Genellikle, Osmanlı modernleşme düşüncesinin ve hareketlerinin oluşmaya başladığı dönem olarak 18. yy'ın başları kabul edilmektedir. Bu dönem öncesinde Osmanlı İmparatorluğu Batı karşısında tam bir üstünlük kurmuş durumdaydı. Bu dönemde kazanılan askeri başarılar ve Avrupa'nın içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumdan dolayı Avrupa Osmanlı için bir tehdit unsuru değildi. İkinci Viyana Bozgunu (1683), 1699'da ki Karlofça Antlaşması ve 1718'de ki Pasarofça Antlaşmaları Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında savaş üstünlüğünün kaybolmaya başladığı ve ilk toprak kayıplarının yaşandığı dönemlerdi. Bunun sonucunda Osmanlı Batı'yı dikkate almaya başlamış ve Osmanlı'da ki modernleşme hareketleri başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun Batı ile olan ilişkileri her dönem mevcut olmuştur, ancak Osmanlı'nın yükselme döneminde Osmanlı kendi uygarlıklarını Batı'nınkinden üstün saymış ve Batı'nın bir model olarak izlenmesi bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır. (Mardin, 1997b;10). Ancak 1718'de Avrupa'ya değerli maden akımının meydana getirdiği fiyat devrimi feodal ekonomiyi yıkmış, 1720'den sonra ise yeni sanayi uygarlığının ilk aşamasına girilmişti. Batıda başlamış olan bu gelişmeler ise daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı'yı derinden etkileyecekti. Osmanlı ise, bu gelişmelere ayak uyduramadığı ölçüde Batı'nın arkasından sürüklenmekte, nihayet Tanzimat döneminde o selin içinde kendini kapıp koyuvermek zorunda kalacaktı.(Berkes, 2004; 42-43). Modernleşme sürecinin başlangıcı sadece askeriydi, amaç ise, gelişen ve ilerleyen bir Avrupa karşısında korunmak ihtiyacı olmuştur. Avrupa üslubunda bir ordu kurulduğu zaman ve gereken talim ve teçhizat elde edilirse amaca ulaşılacağı düşünüldü. Ne var ki, yeni orduya subaylar lazımdı. Bu subayları yetiştirecek mektepler, bu mektepleri ayakta tutacak müesseseler, bu müesseseleri işler hale getirecek maarif reformları, araç ve gereçleri imal edecek fabrikalar kurmakta zorunluydu. Kısaca yönetimde ıslah edilmeliydi. (Meriç, 1983;236).

17. yy sonlarından itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü ve kuzeyde de Rus Devletinin doğuşu kuvvetler dengesini Osmanlı aleyhine bozdu. Osmanlı'nın idare sisteminin ve ordusunun bozulmaya başlamasıyla (Karpas, 1996;31) beraber savaş alanında alınan yenilgiler ve Batı'nın askeri alandaki üstünlüğü neticesinde Batı'nın askeri kurumlarının ve silah gücünün imparatorluğa nasıl getirileceği önemli bir devlet sorunu olmuştur. Bu düşünceler III.Ahmet zamanında (1703-1730), bilhassa 1720'lerden sonra Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın desteğiyle sürmüştür. Batılı-

laşmanın bu ilk evresinde Batı'nın askeri teknolojisinin savaştaki rolü ve savaşın sonucunun kısmen Tanrı'ya bırakılması şeklindeki köklü inanç tartışılmıştır. Zamanla bunun karşısında, savaşta en çok teknolojinin sonuç vereceği görüşü benimsenmiştir. Bu amaçla Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Nişli Mehmet Ağa gibi devlet katında görevli kişiler Avrupa'nın "ahvali"ni öğrenmek amacıyla çeşitli başkentlere elçi olarak gönderilmeye başlandı.(Mardin, 1997b;10). Bunun sonuçlarından biri de, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Avrupa seyahatinin sonucunda matbaanın Lale Devri'nde ülkemize girişidir. Türkiye'de basımcılık ve basımevinin gelişmesi Avrupa'da ki gelişiminden çok sonraları olmuştur. Türkçe matbaanın gelişmesi ve açılması Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya döndüğü dönemlere rastlamaktadır. 1721'de Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi burada matbaacılıkla ilgilenmiş ve oğlu Said Efendi ile birlikte İstanbul'a döndüklerinde Macar dönmesi Mütefferika İbrahim Efendi ile anlaşarak matbaayı kurmuşlardır. Şeyhülislam'dan fetva ve III.Ahmet'ten ferman aldıktan sonra açılan matbaada İbrahim Mütefferika'nın belirlediği yayın programı çerçevesinde dil, tarih, coğrafya, tabii bilimler, askeri konularda 17 kitap yayımlandı.(Kabacalı, 1994;5-6). Çok söylenen yaygın anlayışa göre Osmanlı'ya matbaanın gelmemesi halkın ve yöneticilerin dini kaygılarından kaynaklanmaktaydı. Ancak matbaacılığa karşı olan düşünceler ve konulan kısıtlamalar şeriattan değil, Osmanlı devlet sistemine özgü lonca sınırlamalarından gelmiştir. Çünkü matbaada dini kitaplar zaten basılamıyordu, Osmanlı matbaasının gelişmemesinin asıl nedenleri ise; teknik, ekonomik ve sosyal sorunlardan kaynaklanmaktaydı.(Berkes, 2004;58-61).

Matbaanın gelişi ve kullanılmaya başlaması beraberinde bazı tartışmaları getirirse de batı teknolojisi ve batı tarzı yaşam biçimi ilk defa Lale Devrinde etkili olmuştur. Her ne kadar Osmanlı'nın Batı'ya yönelişinin asıl sebebi askeri alanda alınan başarısızlıklar ve bu başarısızlıkları önleme çabası ile Batı askeri teknolojisini memlekete getirme amacı olsa da, Osmanlı Batı'nın teknolojik üstünlüğünü memlekete getirmek amacıyla Batı ile kurmuş olduğu münasebetlerin sonucunda Batı'nın teknolojisinden önce yaşam biçimi etkili olmuş ve bu etkilenme ilk defa Lale Devri'nde yaşanmıştır.

Bu etkilenmeye bağlı olarak Batı gibi yaşamaya özen gösteren devrin ileri gelen devlet adamlarının yaşam tarzında meydana gelen değişiklikler tepkiyle karşılanmıştır. Bunun sonucunda, Batı uygarlığının kişinin refahına yönelik değerlerinin Osmanlı idareci sınıfına sızması ve bu değerleri Osmanlı kültürünü kösteklemesi şeklinde algılayan İstanbul'un alt ve orta sınıfları devletin bu dönemde ortaya çıkan zaafı karşısında yeniçeriler ve sadrazam düşmanlarıyla birleşerek ayaklanmışlardır. (Mardin,

1997b;11). Patrona Halil İsyanıyla sona eren Lale Devri bu yönü ile Batı dünyasının dış görünüşünün bir taklidinden öteye gidememiştir.(Güngör, 1983;255).

Batı'nın askeri kurumlarını örnek alma çabaları I.Mahmut, I.Abdülhamit ve özellikle III.Selim döneminde hızlanmıştır. Fakat, geleneksel Osmanlı kültürünün tepkisi ve geçimleri tehlikeye girenlerin tepkileriyle bu yenileşme çabaları sekteye uğramıştır.(Mardin, 1997b;11). Reformlara karşı koyan, savaş kabiliyetini yitirmiş ve disiplinsiz yeniçerilere karşı III.Selim kendisine sadık ve modern bir ordu - Nizam-ı Cedid-oluşturmak istedi. Bu girişim sonucunda yeniçeriler III.Selim'i tahttan indirdiler. Ancak III.Selim bu arada idari, siyasi ve ticari sahada yapılacak reformların planını hazırlamış bulunuyordu. Bu bakımdan Sultan Selim büyük çapta reform tasarlamış olan ilk Osmanlı padişahıdır. Ancak kendisi bu reformların küçük bir kısmını gerçekleştirme olanağı bulmuştur.(Karpat, 1996;32). Batı'da sürekli Osmanlı elçiliklerinin kurulması da bu döneme rastlar. Avrupa ile ilgili ilk sistematik değerlendirmeler Batı'ya gönderilen Osmanlı hariciye memurlarından gelmiştir. Osmanlı için Batı'nın genel bir "model" olarak kullanılmasına dayanan düzeltme (Tanzimat) teklifleri de buradan kaynaklanmaktadır.(Mardin, 1997b;11). Örneğin 1720'de Paris'e gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi Batı'nın yeni teknik ve bilim kurumlarını, askeri okulları, hastaneleri, rasathaneleri, park, tiyatro ve opera gibi eğlence yerlerini büyük hayranlıkla anlatmıştı.(Berkes, 2004;56).

III.Selim'den sonra tahta çıkan II.Mahmut yenileşmenin önünde engel gördüğü Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak (Vaka-i Hayriye), kendisine bağlı modern bir ordu kurdu, Asakir-i Mansure-i Muhammediye. II.Mahmut kendisinden önceki reformcuların tecrübelerinden faydalanarak batılılaşmak konusunda daha ciddi ve önemli adımlar atmış ve modernleşmenin temellerinin atıldığı dönem II.Mahmut dönemi olmuştur.

Berkes'e göre II. Mahmut'un reformculuk dönemi mutlakıyetçi monarşi şekline yönelik dönemdir. Bunu gösteren özellikler şunlardır; hükümdarın mutlak yetkisi devam ediyor, yönetilenler "reaya" olmaktan çıkıp "halk" oluyor, kapıkulluğu yerine ayırım gözetilmeden devşirilen bir sivil bürokrasi geliyor, kapıkulu ordusu yerine çağdaş bir ordu kurulması hedefleniyor, kanun yapma görevlisi sürekli meclisler kuruluyordu.(Berkes, 2004;171)

II.Mahmut döneminde yaşanan en büyük gelişmelerden bir de yeniçeri ocağının kaldırılmasıdır. II.Mahmut, III.Selim'in bıraktığı reform hareketlerini radikal olarak ele almış ve balkanlardaki isyanı yeniçerilerin bastıramamasından dolayı halkta oluşan hoşnutsuzluğu kullanarak yeniçeri ocağını kaldırmış, yerine Avrupa eğitimi ve donanımı ile güçlenmiş "Asakir-i Mansurei Muhammediye"yi kurmuştur. Bu orduyu

yönetecek subayları yetiştirmek içinde Batı düşünce ve metotlarına göre eğitim-öğretim yapan Harp Okulları açmıştır.(Tazegül, 2005;73). Buna bağlı olarak bu harp okullarında ders verecek hocaların bir kısmı batıdan getirilmiş ve Batının ilmini öğrenmek için Harbiye ve Mühendishane'den öğrenciler Batı'ya gönderilmiştir. (Akyüz, 1997;133). Böylece Harbiyeliler Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde bir yandan askeri eğitim alırlarken bir yandan da Batı'nın kültürü, edebiyatı ve ilmiyle tanışmışlar ve edindikleri Batı düşüncesini Osmanlıda da uygulamaya geçirmek Harbiyelilerin hedefleri olmuştur. Bu hedefe de Cumhuriyetin kuruluşu ile ulaşmışlardır. Batının gelişmesinin temel sebebinin ilimdeki ilerlemesi olduğu inancıyla hareket eden Harbiyeliler, Batının pozitivist bilim anlayışını ve bu anlayışın şekillendirdiği toplum tipinin tek gerçek kurtuluş olduğunu düşünüp Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi siyasi hayatında her zaman etkin ve belirleyici olmuşlardır

II. Mahmut, ordudaki yenileşmenin yanında eğitim, tıp ve sağlık alanlarında da Batı'ya yönelme girişimlerinde bulunmuş, Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye ıslah edilmiş ve 1826'da Rüştüye'ler açılmıştır.(Güngör, 1983;256). II.Mahmut döneminde yaşanan bir diğer değişim de orduda kullanılan kıyafetler konusunda olmuştur. Bu dönemde orduda yeni kıyafetler kullanılmaya başlanmış, Venedik menşeli fes kabul edilmiştir. II.Mahmut'un orduda sakalların tıraş edilmesini emretmesi Batı tarzı bir ordu oluşturma çabalarının önemli aşamalarından biridir. II.Mahmut bütün bu yenilikleri zorla kabul ettirdiğinden aydınlar arasında kendisine Türklerin Deli Pedro'su deniliyordu. Halk ise ona "Gâvur Sultan" adını takmıştı.(Karpas, 1996;33).

II.Mahmut döneminde askeri ve eğitim alanında ortaya çıkan gelişmeler Tanzimat döneminde daha da ileri bir noktaya taşınmıştır. Bu dönemde önceki dönemde olduğu gibi, bürokrasi ve ordu için mesleki yüksek öğretim okullarının kurulmasına çok özen gösteriliyordu. Bunlardan en önemlisi; 1856'da kurulan Mekteb-i Mülkiye idi. Üniversite kurma çabaları ise başarısız kalmıştır. II.Mahmut'un başlattığı Rüştüye devlet dairelerine eleman yetiştiren mesleki okul durumundaydılar.(Zürcher, 2002;96). Tanzimat döneminde eğitim alanında yaşanan diğer önemli gelişmelerden biri de yüksek öğretimde öğrenci sayısının gözle görülür biçimde artmasıdır. 1877'de devlet memurları yetiştirme merkezi olan Mülkiye Mektebi ders konuları modern konuları kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmiş, ders programları modern konuları kapsayacak şekilde biçimlendirilip, Anadolu'dan gelen öğrenciler için yatılılık kolaylığı sağlanmıştır. (Kaçmazoğlu, 2001;109). Bu arada yabancı okullar da açılmaya başlamıştır. Örneğin; 1868 yılında İstanbul'da Fransız Lisesi örneğinde Galatasaray Lisesi açıldı. Yeni modern okulların açılmasıyla da medreseler yavaş yavaş ihmal edilmeye başlan-

dı.(Karpat, 1996;34). Tanzimat döneminde medreselerin modernleştirilmelerine doğru hiçbir gelişme olmamıştır. Ancak medrese öğrencilerinin yavaş yavaş modern okullara doğru ilgi göstermesi ve oraya kayma eğilimleri bu dönemde başladı. Tanzimat'ın eğitim alanındaki en büyük başarılarından biri de, 1862'den itibaren kız öğrencilerin orta öğretim görmelerini başlatması olmuştur. Bu durum kadınlar arasında meslekleşmeye doğru yolun açılmasına da neden olmuştur.(Berkes, 2004;231).

Osmanlı bir yandan batı tipi bir ordu kurma ve batı tarzı bir eğitim anlayışı yerleştirmeye çalışırken Avrupa, Sanayi İnkılâbı ve onun getirdiği gelişmeler ile her alanda gittikçe artan bir gelişme sağlamış ve artık Osmanlı için takip edilmesi gereken bir model haline gelmişti. Yapılacak olan yenilikler için Avrupa'ya bağımlı olan Osmanlı özellikle maddi açıdan sıkıntılar yaşayınca Avrupalı devletler bir takım ayrıcalıklar (kapitülasyonlar) elde ettiler (1838 İngiliz, 1839 Fransa Ticaret Sözleşmesi) ve daha sonraki her yardım önerileri yeni bir "ıslahat" isteğine bağlandı. (Güngör, 1983;256). Batılı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğunda'ki Hıristiyan ahalisine eşitlik ve teminat verilmesi yönündeki ısrarları siyasi reforma zemin hazırladı. Bu reform 1839 yılında Tanzimat Hareketi olarak ortaya çıktı.(Karpat, 1996;34). Bu anlamda Tanzimat Fermanı batılılaşma anlamında o güne kadar atılan en büyük adım olmasının yanında Batılı devletlerin baskısı sonucu ortaya çıkması açısından imparatorlukta fark gözetmeksizin herkesin can ve mal güvenliği güvence altına alınmaktaydı.

Tanzimat Fermanı'nı 1856 Islahat Fermanı takip etti. Berkes'e göre 1839 bildirisini Müslümanlar için çıkarılmış olarak nitelersek, 1856 bildirisini de Hıristiyanlar için yayınlamış bir belge sayılabilir. İkincisi birincide kapalı kalan bazı yanları açığa çıkardığı ve daha çatalı sorunları işaretlediği için birincisi gibi sessizlikle karşılanmadı ve çeşitli yönleriyle eleştiriye uğradı.(Berkes, 2004;217). Islahat Fermanı tıpkı Tanzimat Fermanında olduğu gibi dış baskılarla ilan edildi ve bu fermanla Müslüman ve Hıristiyan uyruklar arasında Avrupalıların ifadesiyle süregelen "eşitsizlikleri" kaldırmayı amaç ediniyordu.

Tanzimat'ın, modernleşme bağlamında, kendisinden önceki gelişmelerden farklı ve vurgulanması gereken bir özelliği de; Tanzimat'tan önceki yenilik girişimleri doğrudan padişahın geldiği halde, Tanzimat reformlarını; tamamen Batı etkisiyle yetişen bürokratik-aydın sınıfın yönlendirilmesiydi. Tanzimat dönemi reformları, yaptıkları yeniliklerde merkezi siyasi otoritenin güçlenmesini ön planda tutuyorlardı. Fakat bu dönemde yetişen aydınlar, Batı uygarlığının üstünlüğünü halkın sahip olduğu geniş hürriyetlere ve parlamentolu demokratik siyasi rejime bağlıyorlardı. Merkezi yönetime karşı sistematik bir muhalefet havasına bürünen bu tepkilerin öncüleri şairler

ve yazarlardı.(Tazegül, 2005;78-81). Tanzimat aydınlarının kafasında nizamın yerini terakki almıştır. İlerleme sevgisi o dönemin hâkim ideolojisidir. Hepside batıcidirler, çünkü Batı toplumu, gelişen ve ilerleyen bir toplumdur. (Meriç, 1983;237).

Aydınların siyasi alanda reform, yani meşrutiyet isteği ve yabancı devletlerin baskısı tahta yeni çıkmış olan II.Abdülhamit'in 1876 da ilk Osmanlı Kanun-i Esasisi'ni ilan etmesine neden oldu.I.Meşrutiyet diye adlandırılan ve 1908 tarihine kadar devam eden bu dönemde 1876 Kanun-i Esasi ile vatandaşlara birtakım bireysel haklar tanınıyor ve Mebusan ve Ayan meclislerinden meydana gelen bir parlamento sistemi kuruluyordu. İlk meclis 19 Mart 1877'de toplandı. İkinci meclis ise ertesi sene toplantıya çağırıldı. Ancak II. Abdülhamit meclisi süresiz olarak dağıttı. Bundan sonra 1877 ile 1908 arası Abdülhamit kendi mutlak iradesini kurarak imparatorluğu istibdadı altına aldı. (Karpat, 1996;36). II. Abdülhamit kurmuş olduğu baskı yönetimi ve hafiyelik örgütü ile uzun yıllar yönetimini devam ettirmeyi başardı. Ancak bütün baskılara rağmen bu dönemde o güne kadar görülmemiş bir reformculuk anlayışı gelişmiştir. Jön Türkler adıyla bilinen gerek imparatorluk içinde gerekse de dışarıda gizli cemiyetler kuruldu. Bu cemiyetlerin amacı 1876 Anayasasını yürürlüğe koymaktı. Zamanla yayılan ve büyüyen bu cemiyetler 1908 hareketi öncesi birleşerek II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasiyi yeniden yürürlüğe koymasını sağladılar ve böylece 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildi.

II.Meşrutiyet döneminde yukarıdan aşağı ıslahat gibi aşağıdan yukarıya ıslahat fikri de geçmişe oranla daha geniş bir birikim sağlamıştı. Abdülhamit döneminde yeraltında gelişen reformculuk anlayışı birden patlak vererek II.Meşrutiyete yol açtı. Ama yine de sağlam demokratik kurumlar kurulamadı. Böylece İttihat ve Terakki fiilen tek parti rejimini kurarak iktidara yaklaştı. Böylece Meşrutiyet kâğıt üzerinde kaldı. Buna karşın yarım yamalak ve biçimsel de olsa Batı'dan alınan yeni politik kurumlar bu dönemde bir düşünce canlılığına yol açmıştır.(Tunaya, 1983;238-239).

Birinci Dünya Savaşı ve sonucunda Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması yeni bir Türk Devletinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ulus temelli kurulan yeni Türk Devletinin yönetim biçimi cumhuriyet kendisine örnek aldığı toplum da Batı'nın gelişmiş toplumları olmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra ki modernleşme hareketleri de Osmanlı'daki modernleşme hareketlerinin bir devamı niteliğindedir. Ancak Osmanlı'dan farklı olarak Cumhuriyet döneminde değişimin önündeki tüm engeller ortadan kaldırılıp, Batı ve Batı modelli bir ulus devlet olabilmek için gereken tüm kurumlar Batı'dan alınacaktı.

Cumhuriyet dönemi modernleşmesinde-tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi-toplumsal değişim, toplum adına, toplumun iyiliği için devlet eliyle getirilecekti. Toplumun bu dönüşüm için potansiyeli vardı (Coşar, 1999; 62) ancak Birinci Dünya Savaşı ve ardından gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı toplumu oldukça yıpratmış ve yeni kurulan devlette oluşturulması düşünülen değişim ve yeniden yapılanmanın gerçekleşmesi için devletin öncülüğüne ihtiyaç duyulmaktaydı.

Yeni Türk devletinin kurucusu Atatürk, Batının en önemli katkısını toplumun şeklinde ve bu topluma hâkim olduğuna inandığı müspet bilimlerde görmüştür.(Mardin, 1997b;18). Batıya yönelik ilk gerçek, ilk sağlam, ilk bilinçli adım Cumhuriyetin ilanını izleyen yıllarda Atatürk tarafından atılmıştır. Atatürk bilime tek “yol gösterici” gözüyle, inancıyla bakıp (Güngör, 1983;259) toplumun kurtuluşunu bilimde görmüş ve bilimsel ilerlemenin sosyal ve ekonomik hayatta ilerlemenin ön koşulu olduğunu düşünmüştür.

Bu amaçla Atatürk, gelişmenin önünde engel gördüğü geleneksel Osmanlı kurumlarını teker teker ortadan kaldırarak yeni kurulan ulus-devleti Batı normlarına uygun hale getirmeye çalışmıştır. Bu yolda Ekim 1923’de devletin yönetim şekli değiştirilerek Cumhuriyet kuruldu. 3 Mart 1924’de halifelik kaldırıldı ve halifeliğin kaldırılmasıyla yeni kurulan devletin laik bir temele oturtulacağı ortaya çıktı. Aynı gün başbakanlığa bağlı bir Diyanet İşleri Müdürlüğü kurulup, tüm eğitim kurumlarının Eğitim Bakanlığına bağlanması ve 8 Nisan 1924’de şeriat mahkemelerinin kaldırılması da bunun göstergeleri olmuştur.

1925’de tekke ve zaviyeler kapatılıp, milletler arası takvim kabul edildi, fes yerine şapka giyilmesi kabul edilip aşar kaldırıldı, 1926’da İsviçre Medeni Kanunu kabul edildi. Aile münasebetleri ve kadının aile ve toplumdaki yeri Batı esaslarına göre düzenlendi. Aynı yıl Ceza ve Ticaret Kanunları kabul edildi. 3 Kasım 1928’de Latin Harfleri’nin kabulü ve bunun halka öğretilmesi için öğretim seferberliği başlatıldı. Aynı yıl anayasada “Devletin Dini İslam’dır” maddesi kaldırıldı. 1930’da kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. 1935’de Soyadı Kanunu çıktı, aynı yıl haftalık tatil Cumadan Pazar gününe alındı. Yenileşme ve batılılaşma büyük bir hızla devam ediyordu, kanunlarla yapılan değişikliklerin yanı sıra Batılı adet, görüşler, çalışma ve ticaret usulleri benimsendi. Dini eğitim gittikçe ihmal edilerek okullarda fen ve müspet ilimlerin önemi üzerinde duruldu.(Karpas, 1996;65-67). Yapılan ve yapılmak istenen değişikliklere gösterilen tepkilere bakarak, bu değişikliklerin henüz millet tarafından tam olarak benimsendiği söylenemez. Çünkü batılılaşma çabaları tıpkı Osmanlıda olduğu gibi üstten alta doğru ve çok hızlı olmaktadır. Toplumun yeni ortaya çıkan bu duruma

alışması doğal olarak biraz zaman alacaktı. Bu anlamda Türk modernleşmesinin en hızlı adımları Cumhuriyet Döneminde atılmıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu artık tarih sahnesinden silinmiş ve yeni kurulan ulus-devlet ekonomik, politik ve sosyal kurumları Batı'dan almaktaydı. Osmanlıya ait geleneksel kurumlar ortadan kaldırılmış modernleşmenin yolunun Batılı gibi olmaktan geçtiği düşüncesi geçerliliğini aynen devam etmekteydi.

Cumhuriyet döneminden önceki reform hareketleri bir ıslah projesiydi ve var olan kurumları ıslah etmeye yönelikti. Oysa Cumhuriyet ile birlikte eski kurumlar ortadan kaldırılmış ve yeni kurulan Türk Devleti'nin çağa ayak uydurabilmek için ihtiyacı olan yeni kurumlar ile değiştirilmiştir. Osmanlı'da Batılılaşma Batı'nın bazı kurumlarının ya da teknolojilerinin alınması sorunu iken Cumhuriyet döneminde Batı kurum ve düşüncesinin topluma kazandırılması sorunu olmuştur.

3-Sonuç

Türk modernleşme süreci başından itibaren sancılı bir süreçtir. Modernizmin kaynağı Batı'dır ve modernleşme yolundaki diğer toplumlar modern olabilmenin tek yolunun Batı'nın geçtiği aşamalardan geçmek olduğu düşüncesiyle hareket ederek modernleşmeye çalışmışlardır. Türk modernleşmesinin belli bir aşamadan sonra kabul edip uygulamaya çalıştığı düşüncede bu olmuştur. Bu durum, toplumsal yapısı Batı toplumunun yapısına uymayan toplumlar için sıkıntılı bir sürece işaret eder.

Başlangıçta, Osmanlı, savaşlardaki yenilgiler ve toprak kayıplarını önlemek amacıyla Batı'nın askeri teknolojisini almak yönünde algıladığı modernleşme düşüncesini, zamanla bunun yeterli olmadığını görerek Batı'yı tüm kurumlarıyla taklit etmek yönünde değiştirmiştir. Islah edilmesi gereken sadece ordu değildi, yönetimde ıslah edilmeliydi ve toplum da modern batı toplumlarının sahip olduğu özelliklerle donatılmalıydı. Bu amaçla başlayan Batı ile temaslar sonucunda modernleşme bir zorunluluk, bir ihtiyaç olarak görülmüş ve bizzat devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat ile ivme kazanan Islahat ve Meşrutiyet dönemlerinde gittikçe hızlanan Batılılaşma düşüncesi en büyük kırılmasını Cumhuriyet ile yaşamıştır. Dünyadaki gelişmeler sonucunda parçalanan imparatorluktan çıkan ulus-devlet kendisinden önce başlatılmış olan batılılaşma harekâtını çok daha hızlı ve kararlı biçimde gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet dönemi batılılaşma harekâtı Osmanlıdan bağımsız ve kopuk değildi ve olamazdı. Çünkü Cumhuriyeti kuran kadrolar Osmanlıda yetişmiş ve sahip oldukları düşünceleri burada edinmişlerdi. Cumhuriyet dönemi modernleşme açısından Osmanlıda başlamış olan sürecin bir devamıdır. Tek farkı Cumhuriyet dö-

nemi modernleşme sürecinin, kurulan ulus-devletle birlikte, çok daha hızlı ve kararlı ilerlemesidir. Modernleşme bizzat ulus-devlet eliyle gerçekleştirilmekte ve modernleşme adına yapılan değişiklikler yine ulus-devletin korumasında sürdürülmektedir.

Cumhuriyet döneminde ki modernleşme düşüncesi yine Osmanlı'da olduğu gibi halka dayanmadan ve halktan kopuk gerçekleşmeye devam etmiştir. Bunun en önemli sebebi; Batı'da meydana gelen modernleşmenin kapitalist ekonomik anlayışı benimsemiş bir orta sınıf aracılığıyla gerçekleşmiş olmasıdır. Osmanlıda ve Cumhuriyet döneminde ki, modernleşme sürecinde eksik olan en önemli unsurlardan biri de bu orta sınıfın olmayışıdır. Bu yüzden Türk modernleşmesi halktan kopuk, yukarıdan aşağıya ve merkezîyetçi bir görünüm arz eder. Bu yüzden özellikle Cumhuriyet döneminde kurulan ulus-devlet ve ulus-devletin temellerinin halka anlatılması ve yerleştirilebilmesi için devletin elindeki tüm aygıtlar kullanılmıştır. Bu yapılırken de, Osmanlıdan süregelen ve modern düşünceye aykırı olduğu düşünülen tüm geleneksel kurum ve düşünceler kaldırılıp yerine modern düşünceye uygun olan kurumlar yerleştirilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı'da sahip olunan düşünce var olan kurumları ıslah etmek iken, Cumhuriyet dönemi radikal ve kökten bir değişikliklerle var olan tüm kurumları Batı'da ki benzerleriyle değiştirmek amacını gütmüştür. Sonuçta; Osmanlıda başlamış olan batılılaşma düşüncesi Cumhuriyet ile birlikte devam etmiş ancak Batı'da meydana gelen oluşum sürecinde değil de devlet eliyle yukarıdan aşağıya yapıldığı için sancılı bir süreç olmuştur.

Kaynakça

- AKYÜZ, Yahya (1997): **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul Kültür Ünv. Yayınları, İstanbul.
- BERKES, Niyazi (2004): **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul.
- BLACK, C.E (1989): **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri** (Çev: M.F.Gümüş), V Yayınları, Ankara.
- COŞAR, Simten (1999) : "Türk Modernleşmesi: Aklileşme, Patoloji ve Tıkanma", **Doğu Batı**, Türk Toplumunu ve Gelişme Teorisi, Yıl: 2, Sayı: 8, Ankara.
- GİDDENS, Anthony (1998): **Modernliğin Sonuçları** (Çev: E. Kuşdil), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- GÜNGÖR, Vedat (1983) : "Batılılaşma", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KABACALI, Alpay (1994): **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri, Ankara.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram (2001): **Türk Sosyoloji Tarihine Giriş**, 1.Cilt, Birey Yay. İstanbul.
- KALE Nesrin (2002) : "Modernizmden Postmodern Söylemlere Doğru" **Doğu Batı**, Yıl: 5, Sayı: 19, Ankara.
- KARPAT, H.Kemal (1996): **Türk Demokrasi Tarihi**, AFA Yayıncılık, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1997a): **Türkiye'de Toplumsal Siyaset**(Makaleler1), İletişim Yay. İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1997b): **Türk Modernleşmesi** (Makaleler 4), İletişim Yay. , İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (1983) : "Batılılaşma", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1**, İletişim Yayınları, İstanbul.

- TAZEGÜL, Murat (2005): **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yayınları, İstanbul.
- TEKELİ, İlhan (2004): “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, **Modernleşme ve Batıcılık, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 3**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, T.Zafer (1983) : “Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ZÜRCHER, E.J (2002) : **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yay. , İstanbul.
- YILDIRIM, Ergün (2005) : **Hayali Modernlik**, İz Yayıncılık, İstanbul.